

Олексій Миколайович ЛИТВИНОВ,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений працівник освіти України
(Національний аерокосмічний університет ім.
М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний
інститут», м. Харків)

Юрій Володимирович ОРЛОВ,
доктор юридичних наук, професор
(Харківський національний університет внутрішніх
справ, м. Харків)

КОЛАБОРАЦІОНІЗМ: ОСОБЛИВОСТІ ДЕТЕРМІНАЦІЇ ТА КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ПРОТИДІЇ

Стаття присвячена дослідженню особливостей детермінації колабораціонізму в контексті російсько-української війни. Визначено мотиваційні типи колабораціонізму. Розгорнута пояснювальна модель фронтирності українського суспільства. Надано опис основним складникам фронтирів, пояснене значення фронтирної злочинності, до складу якого в тому числі потрапляє й кримінальний колабораціонізм. Запропоновано ключові ідейні елементи стратегії дефронтіризації українського суспільства, що передбачає агресивну соціокультурну інтеріоризацію у гуманітарній сфері, зміну мисленнєвих й праксеологічних установок.

Ключові слова: колабораціонізм, колабораційна діяльність, державна зрада, пособництво-державі агресору, війна, збройний конфлікт, фронтір, фронтірна злочинність, протидія злочинності, національна безпека, стратегія.

Постановка проблеми. Триваюча російсько-українська війна без

перебільшення є катастрофою всієї конструкції європейського лібертаріанства у його прикладному вимірі. По-перше, лідери цивілізованих країн світу прогавили появу у XXI ст. повноважного сучасного російського фашистського політичного режиму, тривалий час затуляли очі на його становлення, фактично поступаючись цінностями на користь економічних інтересів, чим значною мірою підважили установку на гідність. А саме остання, дозволимо собі зауважити, лежить в основі практик ціннісного смислотворення, що, як видавалось, відрізняє європейський цивілізаційний простір від деяких інших. По-друге, сам хід міжнародного збройного конфлікту на території України, його характер та інтенсивність, способи реагування на нього іноземних держав, міжнародних організацій розвіює залишки сумнівів у тому, що міжнародне право та його інституціональна структура вельми обмежені у своїй функціональності чинниками безпеки окремих країн, геополітичних регіонів. Античний зразок гідності Сократа принципово не екстрапольований на жодні колективні суб'єкти. Це – суто індивідуальна людська якість. Тож праві, вочевидь, ті мислителі, які здатні, передусім, побачити, зрозуміти, визнати моральну підставність однієї з ключових дилем російсько-української війни на четвертому році її тривання: «допущення ядерного конфлікту на території Європи заради перемоги України» VS «допущення програшу України заради виключення ядерного конфлікту на території принаймні Європи». Певна річ, можна і варто дискутувати з приводу змісту категорій «перемога» та «прогреш». Але ключове у цій дилемі інше: політичний істеблішмент України перебуває у парадигмі першого допущення з описаних двох. І це – позиція гідності. Проте чи можна її перенести на інші країни? Ясно, що ні. Саме тому, варто глибше замислитись над тим, що доцільно визнати перемогою у нинішній російсько-українській війні і на яких засадах здійснювати подальше державне будівництво? Цей крок буде першим для наступного розгортання концепту майбутнього проєкту України. І тут вельми доречним та показовим, таким, що маркує «мінні поля», є кримінологічне дослідження проблеми детермінації колабораціонізму, як феномену, що має винятково важливе сигнальне значення для перезаснування повоєнного українського республіканізму.

Під колабораціонізмом в цьому дослідженні розуміємо практики політико-кримінальної зради державних інтересів України на користь країни-агресора. Кримінально-правова рамка колабораціонізму визначається ст.ст. 111, 111-1, 111-2, 436-2 КК України. Кримінологічна оптика дослідження цих діянь з різною результативністю застосовувалася О. М. Бандуркою, В. С. Батиргарєєвою, І. Г. Богатирьовим, Р. А. Каторкіним, В. Я. Конопельським, О. М. Костенком, І. Г. Луценко, В. А. Мисливим, Є. О. Письменським, В. В. Шаблістим й деякими іншими українськими правниками. Отримані ними наукові відомості є вагомими та вартими на увагу. Однак не менш вагомими є й ті обставини, які вислизнули з поля зору науковців та досі залишаються у тіні.

Мета статті – виявити, описати та пояснити особливості

детермінаційного комплексу колабораціонізму в контексті російсько-української війни, на підставі чого сформувані пропозиції щодо концептуальних засад протидії його відтворенню.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи фактори поширення колабораціонізму в умовах російсько-української війни, дослідники, зазвичай, акцентують увагу на тривалій підривної діяльності російської федерації проти України, що була розгорнута задовго до початку збройної агресії та охоплювала чимало напрямів, включно з інформаційним. Так, наприклад, І. Г. Богатирьов воліє виділяти такі чинники колабораційної діяльності: 1) тридцятирічна пропаганда російської федерації в засобах комунікації щодо української нації і про переваги «руського міра»; 2) запит певної частини населення країни на соціальну справедливість у суспільстві; 3) криміналізація суспільства; 4) латентність вчинення колабораційної діяльності, яка, на жаль, під час війни, і особливо в період окупації, залишається неврахованою та прихованою¹.

Є. О. Письменський, розмірковуючи у цьому ж руслі, виділяє такі передумови колабораціонізму: а) тривала та спланована підготовка до окупації (зовнішні чинники); б) особливості суспільно-політичного розвитку довоєнної України (внутрішні чинники), що насамперед визначаються наявністю усталених проблем державотворення та пов'язуються з підривом її обороноздатності (перманентні соціально-політичні й економічні кризи, панівний популізм тощо); в) постсовєтський спадок та прихильність до ідеології «русского міра» (історичні та ідеологічні чинники)². Так само й Р. Каторкін формує бачення детермінант колабораційної діяльності у межах ворожого впливу росії та корисливості самих колаборантів. Відтак до переліку криміногенних факторів відповідного спрямування він включає такі: «...Російська пропаганда, котру проводить держава-терорист у межах інформаційної війни проти України; соціально-економічні чинники, викликані війною; недоліки у сфері національно-патріотичного виховання; прогалини у чинному законі про кримінальну відповідальність»³.

З нашої ж перспективи колабораційна діяльність та колабораціонізм загалом – це симптом, атрибут набагато складнішої проблеми, аніж та, що бачиться при первинному погляді. Не зважаючи на велику спокусу пов'язати її з винятковою аморальністю, інколи, навіть, ментальною неповноцінністю, глупством колаборантів, допитливий розум повсякчас не задовольняється цими тривіальними, інколи принизливими тезами й вимагає глибшого мисленнєвого занурення. Кожен, хто вдасться до

¹ Богатирьов І. Г. Кримінально-правові та кримінологічні виміри колабораційної діяльності в Україні в умовах воєнного стану. *Публічне право*. 2023. № 1 (49). С. 57–64.

² Письменський Є. О. Масштаби колабораціонізму в Україні та передумови поширення цього явища // Колабораціонізм на тимчасово окупованих територіях: проблеми правової оцінки, гарантування прав і свобод людини та реінтеграції територій : Матер. наук.-практ. кругл. столу (6 жовтня 2023 р., м. Харків). Харків, 2023. С. 8–10.

³ Каторкін Р. Детермінанти колабораційної діяльності. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2024. № 1 (128). С. 44.

комплексного, системного аналізу детермінаційного комплексу колабораційної діяльності, змушений буде схилитись перед неспростовністю тієї обставини, що він, цей комплекс, при всій своїй насиченості чинниками агресивної політики РФ, її підривної діяльності, дезінформацією, пропагандою, ситуативними факторами, пов'язаними з окупацією, все ж має в своїй основі дещо фундаментальне, принципове, те, що характеризує соціальний стан українців як такий. Йдеться про соціальну дезінтегрованість, про ситуацію, коли найголовніші соціальні конвенції, що фундують суспільний договір, стають предметом дискусії (а ще гірше – коли не стають й проблема заганняється у тінь)¹. І головне питання у тому, що зумовлює цю дезінтегрованість?

Зауважимо, що колабораціонізм має суто конструктивістську природу. Дещо перефразовуючи відому думку П. Сорокіна про зміст злочинності, можна стверджувати, що в природі не існує нічого такого, що за своєю сутністю, *sui generis*, було б колабораціонізмом. Останній є виключно продуктом оцінювання, результуючою погляду зсередини деякої, неуніверсальної, системи координат. Передусім йдеться про контрпозицію в умовах війни. Аналітики УГСПЛ справедливо підкреслюють, що в широкому значенні колабораціонізм означає співпрацю населення держави з ворогом, в інтересах ворога і на шкоду самій державі. Отже, можна стверджувати, що колабораціонізм передбачає існування ворога, що, в свою чергу, означає зв'язок між колабораціонізмом і війною, збройним конфліктом. Допоки відносини між двома чи більше державами не включають ведення війни, співпраця населення однієї держави з державою, яка все ще не визнана ворогом, не вважається колабораціонізмом, хоча й може визнаватися злочинною². При цьому, якщо політичний, економічний, адміністративний, трудовий, військовий колабораціонізм є функціонально-конструктивістським і його цілком можливо зрозуміти з раціоналістичних позицій, то інформаційний (ч. 1 ст. 111-1 КК України, а також ст. 111-2 КК України – в частині підтримки рішень та/або дій держави-агресора) – морально-релятивним. Так само конструктивістським, але не за функціональною субстанційністю, а за моральною домінантою смислотворення.

Певна річ, вони можуть поєднуватись. І поєднуються, часто проявляючись у виді сукупності відповідних кримінальних правопорушень, передбачених різними частинами ст. 111-1 КК України. Але головне тут не стільки юридична кваліфікація, скільки розуміння неонтологічної, а, отже,

¹ Орлов Ю. В. Фронтирність українського суспільства як фактор колабораційної діяльності // Соціальні та правові аспекти протидії колабораційній співпраці з представниками держави-агресора в умовах війни : Матер. міжнар. наук.-практ. конф. (21 лютого 2025, м. Харків) / Харківський національний університет імені В. Н. КрАЗіна ; Інститут Служби безпеки України Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2025.

² Нові підходи до відповідальності за колабораціонізм. Аналітика від експертів УГСПЛ / Українська Гельсінська спілка з прав людини. 2024. 21 серпня. URL: <https://www.helsinki.org.ua/articles/novi-pidkhody-do-vidpovidalnosti-za-kolaboratsionizm-analytika-vid-ekspertiv-uhsp/>

метафізичної природи колабораціонізму, основних, найбільш поширених, його видів. Та й навіть на дослідницькому рівні, на рівні мови закону, вже виявляється моральний релятивізм.

Варто погодитись із тим, що не існує теоретично нейтральної мови спостереження¹. Тому, коли ми говоримо, про колабораціонізм, вже на дескриптивному рівні виявляємо свою морально-правову позицію осуду агресії, співпраці з державою-агресором. І якби цю формулу пред'явити будь-якій притомній людині поза контекстом російсько-української війни, ми б говорили про надкультурний імператив, себто таку позицію, для якої культурні, контекстуальні відмінності виявляються не значимими. Однак як тільки з'являється контекст – ми переходимо на концептуальний рівень роботи, на якому інтерпретація фактів відіграє ключову роль у продукуванні відмінностей, неузгодженостей та, зрештою, у руйнації надкультурності ціннісного твердження, занурення його до щільного локального культурного контексту.

Універсальність може бути досягнути тільки ціною абстракції, тобто абстрагування від будь-якої конкретної форми соціального життя². Хоча, справедливості заради, й варто відмітити, що нормативні абстракції – це ідеал, який ніколи не досягається, адже норми є соціальними. У сфері соціальності абстракції завжди редукуються до індивідуального рівня вираження, прив'язаного як до контексту, ситуації, так і до особистості. Тому правий, вочевидь, Ш.Ґосепат, який стверджує, що спроби втілити теоретичні абстракції у сфері соціального позбавляють людей індивідуальності; все, що може утворювати характерну ідентичність (певні інтереси, почуття тощо) абстракцією крадеться. З цих позицій люди стають надто однаковими, щоб бути одне для одного привабливим чи огидним. Інакше кажучи, подальшим результатом абстрактності є атомізм³. І тоді знову з'являється можливість побачити подібності, спробувати узагальнити їх та висловити твердження, що різні структури виконують однакову функцію; але ми не можемо постулювати загальнокультурну єдність, доки ми таку не відкриємо. Проте, щоб відкрити щось подібне, ми маємо постати перед барвистим різноманіттям випадкових звичаїв і традицій, які розпорошені всередині живої, пульсуючої людської спільноти⁴. Вважаємо висловлені зауваги такими, що мають істотне методологічне значення, яке полягає у стратегії формування спільноти (спільноти) не просто через визнання відмінності, а через користування з неї, через включення її як принципу та засновку запобігання і колабораціонізму, і майбутнім національним розпорошенням у зв'язку з агресивно-підривною діяльністю російської федерації.

До цього принципу і підходу (засади) ми ще повернемося. Тут же

¹ Філософія прав людини / За ред. Ш. Ґосепата та Г. Ломана ; пер. з нім. О. Юдін та Л. Доронічева ; за наук. ред. О. Хоми. К. : Ніка-Центр, 2016. С. 259.

² Marx K. Zur Judenfrage. Norderstedt : Bod - Books on Demand, 2009. S. 41–68.

³ Філософія прав людини / За ред. Ш. Ґосепата та Г. Ломана ; пер. з нім. О. Юдін та Л. Доронічева ; за наук. ред. О. Хоми. К. : Ніка-Центр, 2016. С. 256–257.

⁴ Там само. С. 257

наголосимо на тому, що найголовніша, центральна зона проблематизації детермінації колабораціонізму розгортається у просторі конструювання контекстів, тобто мислення, дискурсу, ціннісних інтерпретацій та афектацій. Тож йдеться про лінії соціально-буттєвих розламів, що маркують ідентичнісно-групові відмінності. Саме на рівні соціальностей (контекстів) та солідарності з одного боку і відмінностей, опозиційності та конфронтації – з іншого, слід шукати кореневі причини колабораціонізму.

При цьому варто визнати, що емпірична база, кримінальна статистика, слідча і судова практика за ст. 111-1 КК України засвідчує особистісно-мотиваційну багатогранність колабораціонізму. У загальних рисах, саме за мотиваційним критерієм, можливо описати три типи колабораціонізму:

1) ідейна діяльність, що проявляє *ідейний колабораціонізм* (індоктриновані кримінальні практики);

2) адаптивно-раціоналістична діяльність – пристосування й домінування чинників економічної, ситуативно-побутової раціоналізації поведінки в умовах окупації (*адаптивний колабораціонізм*). Часто така лінія поведінки виявляється «вимушено-добровільною», у тому розумінні, що домінантними стають особистісно значущі фактори: збереження власного місця проживання в окупації, неможливість (з об'єктивних чи суб'єктивних причин) залишити осіб похилого віку, які потребують догляду, психологічна неготовність до радикальної зміни обстановки проживання тощо, що сполучається з потребою забезпечення життєдіяльності у співпраці з країною-агресором на окупованих територіях;

3) раціонально-егоїстична діяльність, коли ситуація окупації та запит ворога на співпрацю з місцевим населенням окупованої території розглядається як можливість для просування соціальним ліфтом, утвердження у новій, більш значущій, високій соціальній ролі, задоволення потреби у визнанні. В. Я. Конопельський безспідставно стверджує, що за результатами розслідування кримінальних проваджень про колабораційну діяльність було встановлено, що суб'єктами розглядуваного суспільно небезпечного діяння є особи, які його вчиняють не тільки і не стільки з політичних мотивів, скільки з корисливої зацікавленості¹. Тобто колаборація з країною-агресором сприймається як інструмент досягнення тих особистісних цілей й отримання тих вигід, які не були досягнуті й отримані у взаєминах з «материнською» державою (*егоїстичний колабораціонізм*)².

Умовою другого й третього типів колабораціонізму є криза соціальної ідентичності. Для першого ж – навпаки – активна контрідентичність. Отже,

¹ Конопельський В. Я. Криміногенна детермінація колабораціонізму в Україні // Актуальні питання кримінально-правової кваліфікації, документування та розслідування колабораціонізму : Матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 21 лип. 2022 р.). Одеса : ОДУВС, 2022. С. 50.

² Орлов Ю. В. Фронтирність українського суспільства як фактор колабораційної діяльності // Соціальні та правові аспекти протидії колабораційній співпраці з представниками держави-агресора в умовах війни : Матер. міжнар. наук.-практ. конф. (21 лютого 2025, м. Харків) / Харківський національний університет імені В. Н. Козака ; Інститут Служби безпеки України Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2025.

те, що єднає всі три типи колабораційної діяльності – ідентичнісна дезінтеграція, розмежованість на рівні політичного об'єднання людей. Цілком зрозуміло: найнебезпечнішим є перший, ідейний. Причому настільки, що не обмежується тільки ситуацією окупації, а проявляється й поза окупованими територіями, про що наочно свідчить слідча і судова практика застосування ч. ч. 1 та 2 ст. 111-1 КК України. Однак не це головне, а інше: доводиться констатувати, що українське суспільство не є однорідним у своїх ціннісно-політичних орієнтаціях та установках. Намагання структурувати наукове уявлення про вказану неоднорідність виводить на оперування категорією «фронтір». І саме фронтірність постає однією з тих якостей українського суспільства, що найбільшою мірою детермінує колабораційну діяльність.

Під фронтіром у культурологічних та міждисциплінарних студіях прийнято розуміти кордон й прикордоння, цивілізаційне порубіжжя, територію зіткнення відмінних уявлень про належне. Сутність фронтіру як історичного феномену полягає в тому, що певні аутсайтери уявляють деяку територію як вільну, вторгаються та заселяють її, відтак започатковують процеси, котрі за сприятливих умов породжують нове суспільство¹. Фронтіри, як зони трансформативної взаємодії між системами, – стверджував Чепел, – допомагають підглянути процес етногенезу, за допомоги якого культурна спільнота відмежовує себе від уявних «інших»². Втім одразу ж зауважимо, що фронтірність українського суспільства допоки не ставала об'єктом ґрунтовних та усебічних досліджень, а надто у фокусі впливу на неї фактору війни. Варто відмітити, що проблема «фронтір – ідентичність – націоналізм» лише двічі була предметом спеціального обговорення на рівні симпозіуму – а саме 1977 р. на конференції в Університеті Індіани «Фронтір та міжетнічна ситуація» (матеріали не видано) і 1992 р. на невеличкій конференції «Формування етнічних ідентичностей у фронтірних суспільствах» і Оклагомському університеті³.

В. В. Кравченко, з'ясувавши генезу поняття «Україна», від «Русі» до «Малоросії», а відтак від «Малоросії» чи до «Росії» чи до «України» в ХІХ ст., «між Україною та Росією» в ХХ столітті, простежив змагання трьох концепцій ідентичності – «радянсько-православної» («донаціональної», «східнослов'янської»), української етнокультурної (національної), «європейської» («постнаціональної») – в ХХІ ст.⁴ Взаємодія цих трьох (щонайменше) концепцій, недостатня інтеграція як наслідок слабкої

¹ Чорновол І. Компаративні фронтіри: світовий і вітчизняний вимір : монографія / Наук. ред. Леонід Зашкільняк. К. : Критика, 2015. С. 257.

² Chappell D. A., *Ethnogenesis and Frontiers. Journal of World History*. 1993. Vol. 4 (2). P. 267.

³ Чорновол І. Компаративні фронтіри: світовий і вітчизняний вимір : монографія / Наук. ред. Леонід Зашкільняк. К. : Критика, 2015. С. 253; Орлов Ю. В. Фронтірність українського суспільства як фактор колабораційної діяльності // Соціальні та правові аспекти протидії колабораційній співпраці з представниками держави-агресора в умовах війни : Матер. міжнар. наук.-практ. конф. (21 лютого 2025, м. Харків) / Харківський національний університет імені В. Н. Кравченка ; Інститут Служби безпеки України Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2025.

⁴ Кравченко В. В., Мусієздов А. А., Филиппова О. А. Представления о Пограничье и практики их использования, Вильнюс: Европейский гуманитарный университет, 2012. С. 10–94.

модернізації, розмиті культурні та політичні ідеали тощо дали В. В. Кравченку підстави трактувати Україну як «унікальну модель» для дослідження феномену порубіжжя¹.

Безумовно, феномен порубіжжя не міг не вплинути на політичну ідентичність українців. Тим паче, що це порубіжжя є іманентною рисою самої України, яка, як небезпідставно зазначає С. М. Плохій, протягом своєї історії Україна була кордоном не лише різних державних утворень, а й – ще важливіше – різних цивілізаційних і культурних зон. Вона завжди була прикордонною зоною між євразійськими степами, де жили кочовики, і заселеними лісовими територіями. Київ, майбутню столицю України, засновано як прикордонний пост між цими двома світами. Боротьба за виживання зі степовиками та подальша колонізація степу – одна з найважливіших тем української історії, хоч історія «рухливого кордону» України – місця взаємодії держав, поселенців і кочовиків – так і не знайшла свого Фредерика Джексона Тернера чи Герберта Юджина Болтона². Водночас можна стверджувати, що століття прикордонної історії спричинили розмитість і фрагментованість української ідентичності³.

Люди на фронтірі, як засвідчують антропологічні й культурологічні дослідження І. Копитова, О. Латимора, Дж. Тернера, виявляють схильність до наслідування та відтворення практик метрополії, або тієї, від якої вони відірвалися, або тієї дійсної чи удаваної, з якою себе пов'язують. Неважко провести паралелі між цими соціальними якостями, виведеними з дослідження американських, африканських та азійських фронтірів, та українськими євроінтеграційними практиками з одного боку, й практиками колаборації з російською федерацією, як проекцією, осучасненою реплікою колишньої радянської метрополії.

Відтак є підстави вести мову щонайменше про два фронтири, які умовно можна позначити як східний та західний, поміж якими пролягають *три простори* консолідації, взаємного визнання та відрізнєння. У цих просторах реалізуються *три* соціальні сюжети, що мають відмінності в історіях, дискурсах, символах, цінностях. Вперше вони наочно проявились у період національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. й відтоді не сходять зі сцени українського державотворення. Умовно їх можливо назвати євроінтеграційний (проєвропейський), російсько-інтеграційний (проросійський) та самостійницький (націю-автономістський). І оскільки йдеться про соціальні сюжети, остільки слід визнати енергетичну зарядженість цих місць розгортання соціальної діяльності, мислення, конструювання дійсності. Відмінність, різниця енергетичних потенціалів породжує напруженість, конфліктогенність. Остання в певній своїй частині, найбільш чутливій до установок на домінацію та підкорення, розряджається через кримінальну активність, так звану *фронтирну злочинність*. Предметні

¹ Там само. С. 253.

² Плохій С. М. Між історією та нацією: Павло Роберт Магочій і переосмислення української історії. КРИТИКА: міжнародний огляд книжок та ідей. 2011. № 9–10. С. 28.

³ Там само. С. 29.

контури цієї діяльності визначені ознаками низки складів кримінальних правопорушень, передбачених двома групами статей КК України: 1) ст. ст. 109, 110, 111, 111-1, 111-2, 114-1, 114-2, 435-1, 436-1, 436-2 (виключно або переважно фронтірні кримінальні правопорушення); 2) п. 14 ч. 2 ст. 115, ч. 2 ст. 121, ч. 2 ст. 122, ч. 2 ст. 126, ч. 2 ст. 127, ч. 2 ст. 129, ст. 161, ч. 2 ст. 297, ст. ст. 438, 442, 442-1 (варіативно фронтірні кримінальні правопорушення). Друга група об'єднує у собі кримінальні правопорушення на ґрунті ненависті за ознакою політико-національної ідентичності¹. У цьому ряді кримінальних правопорушень саме колабораційну діяльність слід віднести до сигнальних девіацій, тенденції відтворення яких є найбільш показовими, особливо в умовах триваючого збройного конфлікту.

Цікаво відмітити, що первинна гіпотеза про те, що війна має «приглушити» ефекти фронтирів за рахунок, перш за все, очевидності російської агресії, ідейної дискредитації та депопуляції проросійського соціального сюжету, не підтвердилась. Більше того: завдяки фактору конкуруючої віктимності можна стверджувати, що фронтири, «зрошені кров'ю», ще більшою мірою поглибились, контакти на них радикалізувалися. Динаміка відтворення злочинності в межах першої групи наочно засвідчує значну інтенсифікацію кримінальної активності, починаючи саме з 2022 р. Усереднене значення щорічного приросту колабораційної діяльності – 28 %, виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікація її учасників (ст. 436-2 КК України – 10,1 %, виготовлення, поширення комуністичної, нацистської символіки та пропаганда комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів (ст. 436-2 КК України) – 2,3 %². Отже, фронтири лишаються стійкими, а травма війни ще більшою мірою їх дистанціює.

З цього випливає декілька важливих (і не лише для кримінології, а й для всього українського суспільства) висновків, врахування яких може сприяти виживанню української держави у міжнародно визнаних кордонах.

По-перше, варто змінити мислення й праксеологічну установку: здійснити перехід від оперування гаслами єдності до складнішої мисленнєвої діяльності в осягненні єдності у багатоманітності з подальшим розгортанням практик у сфері формування та реалізації політики пам'яті, гуманітарної політики загалом. Нездатність працювати зі складністю, незмінні намагання її спростити завжди призводили до руйнівних наслідків: у період національно-визвольних змагань – до краху державотворчого проєкту³; протягом радянської доби – до накопичення внутрішнього

¹ Орлов Ю. В. Стратегічні засади протидії фронтірній злочинності у перспективі миру в Україні // Сучасні проблеми розвитку авіаційно-космічної галузі України: інженерія, бізнес, право : Міждисциплін. наук.-практ. конф. (м. Харків, 5 листопада 2024) / Національний аерокосмічний університет ім. М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут». Харків, 2024. С. 199.

² Там само. С. 200.

³ З історико-змодельованих спогадів Гетьмана Павла Скоропадського про спілкування з Євгеном Коновальцем: «...Зрештою, чого було сподіватися від цього вузького погляду принципового українця-галичанина? Звідки йому було взяти розуміння усієї складності суспільного устрою країни, уявлення про

протестного потенціалу, явища дисидентства та, зрештою, руйнацією імперії (помилка імперії, що надала шанс для суверенної України). І кожного разу фронтами нехтували, воліли домінувати над ними, стискати до мономоделі.

По-друге, слід *діагностувати, описати* зміст, межі фронтів та відділених ними просторів, соціальних сюжетів. Доки нам достеменно не відомі їх ані якісні, ані кількісні параметри. Лише у найбільш загальних рисах ми поки що можемо говорити про три соціальні сюжети.

По-третє, *пояснити* їх етіологію, динаміку, детермінаційний комплекс. При цьому ясно, що йдеться передусім про детермінацію світоглядних компонентів у політично значущій сфері. Так само ясно і те, що вже зараз можна говорити принаймні про 5 груп відповідних факторів:

1) історично зумовлений мультикультурний ландшафт України, в тому числі й через радянську антигуманну політику «вимішування українства» з території України, керованого соціально-демографічного заміщення територій представниками некорінних народів, переміщених з інших республік колишньої «імперії зла». Але не тільки. Не варто забувати й про більш ранні періоди природніших міграційних процесів та культурної дифузії XII–XIX ст.ст. (архітектура, топоніми Одеси, Чернівців, Львова, Луцька, Кам'янець-Подільського, Києва, Харкова та багатьох інших міст, а також пам'яті професійних і творчих спільнот – наочне тому підтвердження);

2) ресентимент (комплекс «величі – жертвовності»), спрямований на концепт української держави;

3) травматичний патерналізм та конкуруюча віктимність;

4) каскад соціально-інженерійних факторів (дезінформація, фальсифікація, фреймінг, сугестія, стимуляція постпам'яті тощо), продукованих російською федерацією з метою конструювання докси, нігілістично ворожої до держави України;

5) прорахунки у державній гуманітарній, інформаційній політиці, *звуження* уявлення про Україну, нехтування її фронтірністю (яка, до речі, є нормальним станом усіх багатокультурних незмодернізованих спільнот¹), пасивність, реактивність та *хибна дзеркальність* у роботі проти агресора саме в гуманітарній сфері.

З перелічених груп факторів об'єктивно можна впливати на всі, окрім першого. І саме вони (піддатливі впливові) вже мають стати об'єктом спрямування інтелектуальних зусиль при розробці концепції перехідного правосуддя для України, передусім за таким компонентом як встановлення історичної правди (відповідні напрацювання щодо орієнтацій такої

яку він склав через контакти винятково з українськими діячами? Що він міг знати про російську інтелігенцію Києва, про кадетів та офіцерів, досі вірних імператору? Про поляків, які співали своєї і готові були піти під німців? Про євреїв, готових стати хоч би й на бік більшовиків, аби не українців?..» – див.: Михайлова О. Перегляд. Роман. К.: Laurus, 2019. С. 121.

¹ Чорновол І. Компаративні фронтири: світовий і вітчизняний вимір : монографія / Наук. ред. Леонід Зашкільняк. К.: Критика, 2015. С. 272–273.

діяльності вже існують у вітчизняній кримінології¹). Проте слід визнати і те, що саме перший, недоступний до *керованої* зміни фактор, є базовим по відношенню до інших. Міжпоколінна ретрансляція ворожої для України соціальної міфології, чи то пак міфологем, у тривалій перспективі може бути елімінована у поєднанні двох чинників: природний хід часу та цілеспрямована діяльність щодо конструювання більш привабливого, орієнтованого на майбутнє, «з доданою вартістю» проекту «Україна»².

Зрештою, за влучним зауваженням І. Чорновола, не варто забувати й про парадоксальність падіння Римської імперії: не імперія поглинула фронтир, а фронтир поглинув імперію³. В нашому ж випадку – головна зброя – складне мислення, що дозволить самостійно працювати із власними фронтами. В іншому випадку – з ними буде працювати ворог.

Дотримуючись установки на ускладнення мислення та враховуючи викладені вище методологічні зауваги, підкреслимо, що описані фронтири не варто сприймати як інкапсульовані зони розрізень. За різними параметрами й різною мірою вони є конвергентними, обмежено послуговуються зразками одне одного. І ця обставина має фундаментальне значення не тільки для формування стратегії протидії фронтірній злочинності, в тому числі колабораціонізму, а ширше й масштабніше – стратегії державного будівництва в українському інтербелумі, платформи загальносоціальної протидії злочинності, кримінологічної безпеки. Чи здатні ми до розбудови такої платформи – залежить, передусім, від досягнення феномену українства. Не більше і не менше. Саме така фундаментальна, мультидисциплінарна і, перш за все, філософська (підкреслимо – не історична, бо всі історичні студії завершуються політично, у сенсі колійного фрейму подій та їх інтерпретації) задача стоїть перед українцями. Задача – неординарна й така, яка ще жодного разу не була вирішена (а може навіть і поставлена) на вищому рівні публічного адміністрування у його зв'язку з інтелектуальною елітою нації. Тому, в жодному разі не претендуючи на можливість її вирішення на сторінках цієї наукової розвідки, спробуймо висловити лише кілька міркувань орієнтуючого характеру з цього приводу.

Зокрема вважаємо, що має бути поставлена дослідницька і гуманітарно-прикладна мета дефронтиризації українського суспільства. Треба мати сміливість після заявленого гасла «Україна – єдина!» зробити наступний крок та стверджувати: «Україна – складноєдина!». Пізнання цієї складності – вихідний пункт для досягнення феномену українства, керування

¹ Орлов Ю. В. Повоєнний транзит України: матриця криміногенних ризиків перехідного правосуддя. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2024. № 2 (32). С. 211. DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2024.2.13>.

² Орлов Ю. В. Фронтірність українського суспільства як фактор колабораційної діяльності // Соціальні та правові аспекти протидії колабораційній співпраці з представниками держави-агресора в умовах війни : Матер. міжнар. наук.-практ. конф. (21 лютого 2025, м. Харків) / Харківський національний університет імені В. Н. Кравцова ; Інститут Служби безпеки України Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2025.

³ Чорновол І. Компаративні фронтири: світовий і вітчизняний вимір : монографія / Наук. ред. Леонід Зашкільняк. К. : Критика, 2015. С. 274.

його збереженням (а це – виклик в контексті геноцидальної, ідентоцидальної політики росії по відношенню до української політичної нації), розвитком. Корисним для виконання цих задач націоінтеграційного спрямування, як видається, може бути розгортання мислення не у горизонталі типу «Схід – Захід», «Харків – Львів», а у вертикалі типу «Київ – Одеса». Довкола цієї історико-культурної осі має закручуватись складне смислотворення України, до поля тяжіння якого окрім, власне, етно-культурних, етно-національних українських зразків потрапляють не пояснювані та не привласнювані з позицій саме етно-національної пам'яті історії та пам'яті професійних спільнот, міст, регіонів, локально-продуктивні (для територій України) та впливові грецька, єврейська, польська, австрійська, німецька, французька, кримсько-татарська, румунська, угорська та інші культури, практики яких й до сьогодні складають архітектурне, мистецьке, лінгвістичне, інтелектуальне надбання українського народу. Історичний центр Одеси – яскравий тому приклад.

Отже, йдеться про стратегію політико-національного розширення через культурну інтеріоризацію. Тобто не експансію, що передбачає підкорення, а саме через інтеріоризацію, *інтелектуальне* (виходячи із широкоформатного конструкту української політичної нації) *привласнення* результатів побутування тих культур, які у різні часи практикувалися на території сучасної України. Звідси прийде і прийняття історій України у солідарному взаємовизнанні. Принципова відмінність від шовіністичного російського експансіонізму – принцип недовладності, свободи й республіканізму. Варто, нарешті, позбутися постколоніального синдрому та сформувати власну складно-концептуальну позицію українства як соціокультурного та політично тяглого феномену, набагато ширшого за змістом, *історіями*, аніж той, який може бути побаченим з перспективи проявлених наразі фрагментів гуманітарної політики.

Таким чином, фронтірність українського суспільства, існуючи об'єктивно, стає проблемою тільки в оптиці фракційного (партикулярного) імперативу політики домінування, культури відміни. Цей імператив є монологічним конструктом і приблизно може бути сформульований так: з точки зору національних інтересів, що визначаються як (...) і ніяк більше, єдино вірним слід визнати такий підхід до історії України та вектору її політичного розвитку, який визнає (...) і ніяк більше. Власне кажучи, – це є прояв провансальності (як мовив це В'ячеслав Липинський), а тому й агресивності до іншого, що є, якщо вірити Юрію Шевельову, одним із трьох зол (поруч з кочубеїщиною та росією), відмітною рисою національного характеру українців. Власне саме Ю. Шевельов, будучи в еміграції, у Бостоні в 1954 р., писав: «Три страшні вороги українського відродження – Москва, український провінціалізм і комплекс Кочубеїщини – живуть і сьогодні. Запекла ненависть Михайла Драгоманова не знищила українського провінціалізму. Запекла ненависть Дмитра Донцова не знищила Москви.

Запекла ненависть В'ячеслава Липинського не знищила комплексу Кочубеївщини. Сьогодні вони панують, і вони урочисто справляють ювілей Переяслава. Москва підкреслює русско-украинские культурные связи. Не будемо їх заперечувати. Вони були і є. Хіба салдати по два боки лінії фронту не зв'язані між собою? Вони зв'язані на життя і смерть. Історія культурних зв'язків між Україною і Росією — це історія великої і ще не закінченої війни. Як усяка війна, вона знає наступи і відступи, знає перекинчиків і полонених. Історію цієї війни треба вивчати. Чому б не видати солідну збірку праць про українсько-російські культурні зв'язки як вони були, а не як їх препарує Москва чи наш власний провінціалізм?»¹. Заклики zostалися не почутими. А між тим, не помилилось, вважаємо, якщо стверджуватимемо, що в українсько-російському культурному контексті Ю. Шевельов закликав обійняти агресивну-привласнюючу, лідерську позицію. І лише провінціальна ненависть та вузько-правий політико-культурний ухил соціальних практик не дають змоги цього зробити.

Альтернативи за такого підходу визнаються культурними аберациями, результуючими впливу імперій, а тому наслідком нерозвиненої національної свідомості фактичних жертв імперіалізму, тоталітаризму. Водночас без таких альтернатив концепт української політичної нації виглядає прогальним. Ці прогалини слід осмислити, наповнити об'єктивним (не міфологічним) змістом та включити останній до націєвірних смислів українства. Безумовно, при дотримання розумних меж та із застосуванням необхідних і достатніх інструментів протидії російсько-шовіністичній пропаганді.

Підкреслимо: мисленнєва матриця описаного вище імперативу притаманна, як правило, структурам докси, є продуктом монологічної свідомості. В контурах останньої республіканізм неможливий. Водночас мало що було б таким хибним, як вважати, що в умовах повномасштабної війни об'єктивно можливим є діалог з приводу гуманітарних засад суспільного договору. Надто сильним є страждання українського народу, глибинною є травма війни. Цілком закономірною реакцією на екзистенційну загрозу є згортання діалогу на користь мобілізації та консолідації у спротиві агресорові. Але рано чи пізно, проте все ж доведеться заспокоїти збуджену свідомість і дух, вивести їх зі стану тривожності, стресу і стати до розбору причин того, що сталося, в тому числі та зокрема того, чому певна й не мала частина наших співгромадян не поділяє того імперативу, фракційні межі якого виявилися не сумісними з їх ідентичнісними рисами. І цілком можливо, що виявиться чимало фактів «співжиття» із ментальними чужинцями, що тільки номінально мали громадянство України. Але, як засвідчує досвід численних соціально-психологічних досліджень (зокрема, Дж. Уілсона, Дж. Келлінга та ін.), не меншою виявиться частина і тих колаборантів, хто не визначився із

¹ Шевельов Ю. Москва, Маросейка // Триптих про призначення України / Упоряд. В. Скларова, Т. Данько ; передм. А. Порохівник. 3-е вид., стер. Харків : Видавець Олександр Савчук, 2023. С. 18.

власним політичним імперативом і на кого істотний вплив чинить ситуація, в тому числі політико-культурна. І саме ця частина наших громадян може і має бути охоплена керованими заходами, похідними від втілення у життя розширеного концепту українства.

З приводу останнього – можливо розгорнути інтелектуальну роботу за напрямом осмислення та конструювання України як політії (С. Дацюк, Т. Бебешко, Ю. Чудновський, Ю. Нікітін), універсуму свободи, зорієнтованого на уселюдство. Результатом такого розгортання цілком імовірно може стати позбавлення антиукраїнського сегменту російських пропагандистських систем логічного (навіть на рівні міфологем) підґрунтя, підстав та, зрештою, привабливості в силу безкорисності та безглуздості. Це, втім, вимагатиме сміливих (хоча й виключно з точки зору кон'юнктури) політичних кроків по роботі з оновлення (осмислення) суспільного договору, формату національної пам'яті. Але політичні кроки – справа вторинна. Первинним є інтелектуальний рух. Чи стане дослідницької сміливості запропонувати позаколоніальний формат національної пам'яті? Основна ідея тут така: Україна – простір історичної самодостатності й самоврядності, недомінування, свободи та визнання гідності у багатоманітності. Цей простір у різні часи входив до складу різних державних утворень, які в тому числі інтенсивно пригнічували етно-українське начало політії. Але наслідком важливо тут побачити не тільки моральне право відновити пригнічене, а компенсувати завдану шкоду за рахунок збагачення базового засновку, інтеріоризації до нього культурних, інфраструктурних, урбаністичних, технологічних, економічних впливів імперій, що владарювали на українських територіях. Коли мисленнєвий масштаб колишньої метрополії перебільшує інтелектуальну претензійність імперії, тоді останній приходить остаточно кінць.

Висновки. Парадоксальним чином Україна може збагатитися російсько-советською імперією та поглинути, «перетравити» її, вмонтувавши (а не заперечуючи) її слідову картину (певна річ, вихолощену на предмет наявності в ній морально не прийнятних персонажів і сюжетів, в тому числі як наслідок державного осуду злочинців комуністичного режиму) у свій концепт. І тут варто наголосити, що за Ж. Дельозом концепт – мислеформа, яка позбавлена енергетики. Може й так. Але смислова передзаданість творення концепту здатна наситити його енергійністю діяльнісного втілення, руху думки й духу, адже така передзаданість означає його устремління у майбутнє, зв'язок часів і просторів. Тож оперування концептом українського універсуму здатне виконати творчу функцію, *спонукаючи* до активності. Чи не вперше, таким чином, ми пред'являємо не жертвне, ресентиментарне, а творчо-агресивне бачення історії та сутності України. Головне те, що з нього випливає в контексті предмету нашого дослідження не заперечення, але обґрунтування можливості інтегрувати до нового концепту України тих дискурсивно-символічних, смислових просторів людського буття, які більшою мірою проростають зі спадщини імперської присутності. Привласнення та українізація (у широкому

значенні) цих просторів позбавить нашого ворога, російську федерацію, вельми чутливого інструменту впливу на ту частину громадян України, які історично, географічно більше пов'язані з постімперськими ресурсами, спадщиною. Переконані, така стратегія може дати позитивний результат як у справі запобігання колабораціонізму, так і зміцнення національної безпеки України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Богатирьов І. Г. Кримінально-правові та кримінологічні виміри колабораційної діяльності в Україні в умовах воєнного стану. *Публічне право*. 2023. № 1 (49). С. 57–64.
2. Каторкін Р. Детермінанти колабораційної діяльності. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2024. № 1 (128). С. 44–51.
3. Конопельський В. Я. Криміногенна детермінація колабораціонізму в Україні // Актуальні питання кримінально-правової кваліфікації, документування та розслідування колабораціонізму : Матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 21 лип. 2022 р.). Одеса : ОДУВС, 2022. С. 49–51.
4. Кравченко В. В., Мусієздов А. А., Филиппова О. А. Представления о Пограничье и практики их использования, Вильнюс: Европейский гуманитарный университет, 2012. 172 с.
5. Михайлова О. Перегляд. Роман. К. : Laurus, 2019. 348 с.
6. Нові підходи до відповідальності за колабораціонізм. Аналітика від експертів УГСПЛ / Українська Гельсінська спілка з прав людини. 2024. 21 серпня. URL: <https://www.helsinki.org.ua/articles/novi-pidkhody-do-vidpovidalnosti-za-kolaboratsionizm-analytika-vid-ekspertiv-uhspl/>
7. Орлов Ю. В. Повоєнний транзит України: матриця криміногенних ризиків перехідного правосуддя. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2024. № 2 (32). С. 180–231. DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2024.2.13>.
8. Орлов Ю. В. Стратегічні засади протидії фронтірній злочинності у перспективі миру в Україні // Сучасні проблеми розвитку авіаційно-космічної галузі України: інженерія, бізнес, право : Міждисциплін. наук.-практ. конф. (м. Харків, 5 листопада 2024) / Національний аерокосмічний університет ім. М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут». Харків, 2024. С. 198–203.
9. Орлов Ю. В. Фронтірність українського суспільства як фактор колабораційної діяльності // Соціальні та правові аспекти протидії колабораційній співпраці з представниками держави-агресора в умовах війни : Матер. міжнар. наук.-практ. конф. (21 лютого 2025, м. Харків) / Харківський національний університет імені В. Н. Кразіна ; Інститут Служби безпеки України Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2025.
10. Письменський Є. О. Масштаби колабораціонізму в Україні та передумови поширення цього явища // Колабораціонізм на тимчасово

окупованих територіях: проблеми правової оцінки, гарантування прав і свобод людини та реінтеграції територій : Матер. наук.-практ. кругл. столу (6 жовтня 2023 р., м. Харків). Одеса : Олді+, 2023. С. 8–13.

11. Плохій С. М. Між історією та нацією: Павло Роберт Магочій і переосмислення української історії. *КРИТИКА: міжнародний огляд книжок та ідей*. 2011. № 9–10. С. 27–30.

12. Філософія прав людини / За ред. Ш. Г'осепата та Г. Ломана ; пер. з нім. О. Юдін та Л. Доронічева ; за наук. ред. О. Хоми. К. : Ніка-Центр, 2016. 317 с.

13. Шевельов Ю. Триптих про призначення України / Упоряд. В. Складярова, Т. Данько ; передм. А. Порохівник. 3-є вид., стер. Харків : Видавець Олександр Савчук, 2023. 96 с.

14. Чорновол І. Компаративні фронтири: світовий і вітчизняний вимір : монографія / Наук. ред. Леонід Зашкільняк. К. : Критика, 2015. 376 с.

15. Chappell D. A., *Ethnogenesis and Frontiers. Journal of World History*. 1993. Vol. 4 (2). P. 267–275.

16. Marx K. *Zur Judenfrage*. Norderstedt : Bod - Books on Demand, 2009. 178 s.

Стаття надійшла до редакції 31.03.2025

Oleksii M. LYTVYNOV,

Doctor in Law, Professor,

Honored Worker of Education of Ukraine

(*M. Ye. Zhukovsky National Aerospace University «Kharkiv Aviation Institute», Kharkiv, Ukraine*)

Yurii V. ORLOV,

Doctor in Science of Law, Professor

(*Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine*)

COLLABORATIONISM: FEATURES OF DETERMINATION AND CONCEPTUAL PRINCIPLES OF COUNTERACTION

The article is devoted to the study of the determination of collaborationism in the context of the Russian-Ukrainian war. Motivational types of collaborationism are determined. An explanatory model of the frontier nature of Ukrainian society is developed. The main components of frontiers are described, the meaning of frontier crime is explained, which also includes criminal collaborationism. Key ideological elements of the strategy of defrontirization of Ukrainian society are proposed, which involves aggressive socio-cultural interiorization in the humanitarian sphere, a change in mental and praxeological attitudes.

Keywords: *collaborationism, collaborationist activity, state treason, aiding the aggressor state, war, armed conflict, frontier, frontier crime, countering crime, national security, strategy.*